

го та ліричного начал. Видозміни основних літературних жанрів зумовлені новими закономірностями й вимогами часу, що знаходять відображення в змісті та формі художнього тексту. Митець зараховує свій твір до жанру трагедії, та в тексті можна чітко виокремити риси драматичної поеми.

Ключові слова: М. Костомаров, «Переяславська ніч», трагедія, драматична поема, міжжанровий синкретизм.

Summary. *The nature of the genre in «The Pereiaslav Night» is explored in the article. The characteristic features of the work are synthesis and interpenetration of dramatic, epic and lyric principles. Modifications of the main literary genres are conditioned by new laws and requirements of the time which is reflected in the content and form of artistic text. Thus, syncretism among genres evidences not only flexibility and mobility of analyzed category but also the ability of artistic text to react to social changes. The author appeals to both tragic and heroic struggle of the Ukrainian people for their national liberation using artistic methods. The author raises and solves the problems of his time. The author depicts exceptional heroes who exhibit high civil and national self-awareness, are distinguished by spiritual power and devotion to national ideals. A feeling of patriotism, honor and dignity are distinguished among cruelty and insidiousness of enemy. That is why despite the hero's death the triumph of good, justice, true is proclaimed.*

Although M. Kostomarov sets off the work to the genre of tragedy we can clearly distinguish the signs of dramatic poem: advantage of word is traced above an action, world view conflict above the plot, prevailing of philosophical reflections above the objective image of reality.

«The Pereiaslav Night» is characterized by the rhyme organization of exposition, conciseness of form dramatic effect of events and characters, psychology of personages, tension of monologues and dialogues, and accuracy of expressions.

Dramaturgic discourse limits authorial communication with a reader, that promotes the importance of such elements of work as epigraph, remarque, and introduction of choir.

They assist expression of authorial ideas, looks, and estimations. As a result the limits of dramatic work are broaden due to its approaching to the epic kind of literature.

Thus, the genre of dramatic poem expresses deep philosophical maintenance at high emotional tension of exposition, gives an opportunity to feel meaningfulness of human existence.

Key words: M. Kostomarov, «The Pereiaslav Night», tragedy, dramatic poem, syncretism among genres.

Отримано: 7 липня 2017 р.

УДК 821.161.2

О. Д. Харлан

ГЕОПОЕТИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Термін «геопоетика» все більше входить в літературознавчий обіг. Не так давно вчені відзначали його незвичність та новизну [7; 12], а в сучасних українських наукових і публіцистичних виданнях його зустрічаємо все частіше. Можна назвати публікації В. Романишин [7], О. Шаблія [10], І. Бондаря-Терещенка [3], Т. Шевченко [11], цикл Ю. Андруховича «Геопоетика» з книги «Диявол ховається в сирі» [2, 140–236]. Стаття є спробою проаналізувати й узагальнити наявні сьогодні погляди щодо терміну «геопоетика» та визначити перспективи розвитку літературознавчих досліджень, виконаних із залученням термінологічного апарату. Праці В. Абашева [1], М. Домбровського [12], Е. Рибіцької [6], В. Романишин [7] певною мірою визначають найбільш важливі та актуальні напрями досліджень.

Якщо йти в хронологічному порядку, то запровадив і проанонсував термін «геопоетика» Кеннет Вайт (нар. 1936 р.), уродженець м. Глазго, який із середини 1960-х рр. переїхав до Франції, де заснував Інститут геопоетики. Його важливі праці «Альбатросова скала: вступ до геопоетики» (1994), «Парадоксальна стратегія: досвід культурного спротиву» (1998) та ін. Мислитель визначив явище геопоетики як «вивчення інтелектуальних і чуттєвих зв'язків між людиною й Землею з метою створення гармонійного культурного простору» [9], а у творі «Дикі лебеді» [8] з оригінальним жанровим визначенням «подорож-хоку» пропонує алегоричне трактування цього поняття. К. Вайт звертається до праці Бюффона «Природнича історія» (у 36 томах, написана між

1749 та 1789 рр.), в якій учений, поряд з багатьма іншими птахами, говорить про лебедя, використовуючи легенди, міфи, історичні факти про цього птаха, звертається до лінгвістичних «подорожей», фіксує його назви різними мовами, до літературних творів, де лебідь описується як красивий, розумний і сильний. Бюффон робить висновок, на чому К. Вайт наголошує, що цей гордий і красивий птах втілює водночас і політичну модель, адже він живе в мирі з Природою, «ніби Король дарує свою прихильність численним племенам водоплавних птахів, які всі, здається, підкоряються його законам; втім, він – лише перший серед рівних в тихій республіці», громадяни якої не бояться свого правителя, а він просить «лише спокою і свободи» [8].

Саме такий опис живої істоти для Вайта є найбільш цінним і правдивим, тому що, йдучи за природничою філософією XVIII ст., тут поєднується поезія, наука, філософія, а також проявляється глобальне зацікавлення світом і такі ж спроби «знайти науковий і поетичний код до його сприйняття і розуміння» [8]. Мислитель підкреслює марність знайти глобальну відповідь, але формулює розуміння світу як виникнення «поля взаємозв'язків», яке може виникнути, як і люди, які намагатимуться відчутти згустки цього поля. «Люди, які вміють літати і яким небайдужі дикі лебеді» [8]. І вже у «Вступі до геопоетики» зробив висновок, що «геопоетика прагне радикально переосмислити взаємини «людина – світ» з перспективи істинних культурних змін» [16, 18].

Подібної думки дотримується і Ю. Андрухович, для якого геопоетика – універсальний культурний проект, творча стратегія, повернення до цілісного поетичного сприйняття світу. У однойменному циклі зі збірки «Диявол ховається в сирі» («Впритул до недосяжного») автор протиставляє поняття «геопоетика» і «геополітика», акцентуючи на тому, що геополітика – це «махінації з територіями, ментальностями, культурами», а геопоетика – «досяжність недосяжного», «вибух людського і поетичного», від якого «геополітична система дає збій» [2, 236]. Цікаво, що «найбільшим геопоетом нашого часу» Андрухович називає Івана Павла II, бо «він причетний до начудовіших чудес останньої чверті століття і передусім у тій частині світу, з якої походив сам – рухомої й непевної субстанції «між Росією і Заходом», що її досі називають Центрально-Східною Європою. Що це було: енергетика віри, сила молитви, перехід метафори в метафізику?» [2, 236]. За слово «геопоетика» Ю. Андрухович висловлює подяку поету Ігорю Сіду, який першим провів у 1996 р. конференцію з геопоетики у Москві, а також є упорядником антології «Введение в геопоетику. Одиночные экспедиции в океане смыслов» [4].

Інший погляд на поняття «геопоетика» – філологічний, літературознавчий. Загалом, учені вважають геопоетику складовою поетики, яка вивчає «як образи географічного простору в індивідуальній творчості, так і локальні тексти (або надтексти), які формуються в національній культурі як результат освоєння окремих місць, регіонів географічного простору і концептуалізації їх образів» [1, 18].

Е. Рибіцька називає звернення до геопоетичних студій – топографічним поворотом у літературознавчих дослідженнях [6]. Акцентуючи на проблемі термінології (просторовий поворот (spatial turn) чи топографічний (topographical turn)), схиляється до думки, що більш точним є другий термін, бо «топографічний поворот має виразно більший і привабливіший семантичний потенціал, особливо для літературних досліджень. Етимологічно топографія як *topos graphos* – опис простору – має солідніше узасаднення на ґрунті літературознавства, не лише з огляду на багату і тривалу традицію риторичну. Бо у краєвиді сучасного мислення топографія спів-грає з переконанням про літературне і культурне витворення простору» [6, 338]. Водночас, наближеними поняттями вона фіксує наступні: гетеротопія, топотропографія, топонімія, топологія, атопія, утопія, дистопія, атопічний суб'єкт, атопізація.

Дослідниця окреслює царини літературознавчих студій, до яких веде топографічний поворот. Серед найбільш поширених вона називає новий регіоналізм; тематичну спациологію (термін А. Лефевра, під яким він розуміє «єдину теорію простору»), що проявляється в дослідженні топіки дому, саду, гори, лісу, пустелі тощо; важливим є те, що інтерпретується простір у різних перспективах – гендерній, постколоніальній, етнічній, а також імагологічній (на чому наголошує і М. Домбровський [12]).

Привабливість аналізу з використанням просторових категорій Е. Рибіцька демонструє на прикладі досліджень Еви Лукашик [14], перелічуючи запропонований дослідницею просторовий понятійний інструментарій: територія, кордон, маршрут, номадизм, діаспора, «міфічна географія» тощо.

Важливим питанням геопоетики є також проблема співвідношення простору (місця) і літератури, власне письменника, адже кожен письменник пов'язаний з тим чи іншим місцем своїм народженням, перебуванням, зверненням до подій, що там відбувалися. Дослідники пропонують такі відношення аналізувати за допомогою терміну рефракція, взятого з оптики: література в такому випадку стає призмою, що перетворює загальні місця на літературні. Польська авторка за-

уважає, що відношення можна розглядати крізь призму географії літературних середовищ, коли не людина «олітературює» місце, а місце сприяє розвитку письменницького таланту і середовища.

Окремим напрямом можна вважати урбаністичні студії, що «стосуються специфіки теперішньої культурної ситуації давніх колоніальних метрополій і особливо Лондона» [6, 340]. Визначаються різноманітні дислокації, зокрема етнічні, національні, релігійні, статеві і культурні. Місто – представник метрополії стає місцем, у якому формується новий простір культурної гібридизації, а процес руйнування початкової опозиції (метрополія – колонія) супроводжується появою нової: центр – передмістя. Давня метрополія, таким чином, «стає територією агону-змагання, конфлікту, насильства на етнічно-релігійному ґрунті» [6, 341]. Таким чином, витворюється нова літературознавча термінологія, що включає категорії колоніальної та постколоніальної культури.

Ще одним напрямом, пов'язаним з топографічним поворотом, є екокритичні дослідження. На сьогодні в українському літературознавстві вже появились видання, зроблені в цьому контексті [5], і цінним є те, що вони зроблені також з використанням традиційного термінологічного арсеналу, особливо того, що стосується репрезентації природи в літературі.

Найбільш значимим наслідком топографічного повороту можна назвати зміну відношень між літературознавством і географією. Культурна (гуманістична) географія розвинулася в 1970-х рр. і акцентувала на антропологічному вимірі. Взаємозв'язок географічних і літературознавчих досліджень (як і белетристики загалом) простежується у зворотних напрямках. Як письменники і літературознавці часто прив'язують свої праці до конкретного географічного місця і простору, так і вчені-географи вдаються до текстів філологів через бажання надати індивідуального відчитання і бачення природних ландшафтів. Прикладом може бути праця Беати Тарновської «Поетична географія у повоєнній творчості Чеслава Мілоша» [15], у якій авторка поетичні описи різних краєвидів (американських, французьких тощо) трактує через географічну і метафізичну призму, оприявнюючи конкретне місце і символічне Місце.

Ландшафти можуть вважатися носіями відомостей і спогадів [13]. Існує зв'язок між територією і подіями, що на ній відбувалися, і про які пам'ятають нащадки. Події, важливі з погляду національної ідентичності, фіксуються як через місця (гори, ріки, ліси тощо), так і через їх назви. Для геопоетики аспекти поетичної пам'яті географічного простору визначають висвітлення топографії як кодування пам'яті, як площини, на яку проектується події, що пов'язані з національною та політичною ідентичністю.

Е. Рибіцька звертає увагу на різне трактування поняття «літературна географія» сучасним літературознавством: це може бути галузь науки, яка досліджує активність літературного життя в тому чи іншому регіоні (так зване літературне краєзнавство); важливою є співдія корпусу текстів, що репрезентують певне географічне місце, із цими місцями; розміщення літератури у глобальних концептах тощо. Загалом дослідниця визначає такі тенденції сучасного мислення про простір після топографічного повороту: «хіазматичне розуміння відносин між простором з одного боку і мовою, літературою і культурою – з іншого; не есенціальне, а динамічне розуміння простору як конфігурації перемінних або транзитного простору, не-місця; поєднання просторовості із темпоральністю; повернення категорії місця за чим йде акцентування локальних і регіональних, а також і інших (статевих, етнічних, класових, культурних) параметрів дослідника, письменника чи художніх практик, а також пов'язана із цим проблематизація опозиції локальне – глобальне; особливе зацікавлення гібридними просторами, гетеротопіями і пограниччями; пересування перспективи від онтології до ідеології, від *mimesis* до прагматики влади над простором, від універсальної міфологізації до символічного насилля, від поетики простору до політики місця; переконання, що література перформативно прикликає, творить і надає значень простору» [6, 348].

Геопоетика як міждисциплінарне поле на межі культурної (образної) географії і літератури веде до проблемних питань, актуальних як для світового, так і для українського літературознавства. Серед них – питання регіоналізму, що включає не тільки ностальгичний варіант «малих батьківщин», а й проект, у якому зосереджене розуміння гомогенної національної культури і критичного (відкритого) регіоналізму, новий погляд на локальні нарації; для національного літературознавства важливим є відчитання багатьох іноземних джерел про історичну топографію України (особливо з погляду сучасних подій); питання співвідношення між суб'єктом і місцем (не-місцем), введення в гуманітарний простір *homo geographicus*, а також колективної, локальної, регіональної, космополітичної ідентичностей.

Список використаних джерел

1. Абашев В.В. Русская литература Урала. Проблемы геопоетики: учеб. пособие / В. В. Абашев; Перм. гос. нац. иссл. ун-т. – Пермь, 2012. – 140 с.

2. Андрухович Ю. Геопоетика // Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999–2005. – К. : Критика, 2007. – С. 141–236.
3. Бондар-Терещенко І.Є. Структурні особливості літературного дискурсу 1990-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Бондар-Терещенко І.Є. – К., 2006. – 22 с.
4. Введение в геопоетику. Одиночные экспедиции в океане смыслов: Антология. – М. : Арт-Хаус Медиа, 2013. – 386 с.
5. Горболіс Л.М. Екокритичні виміри української літератури: доцільність прийнятності застосування (на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки) / Л.М. Горболіс // Філологічні трактати. – 2011. – Т. 3. – № 3. – С. 5–10.
6. Рибіцька Е. Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях : пер. з польськ. Д. Вирський / Ельжбета Рибіцька // Ейдос. – 2013. – № 7. – С. 337–353.
7. Романишин В. Геопоетика як літературна топографія та теоретична рефлексія над літературним часопростором / Віра Романишин // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. у-ту імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), М. Федурко, Я. Яремко та ін. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск 28. Філологія. – С. 241–252.
8. Уайт К. Дикі лебеді. Путешествие-хокку / пер. с фр. Василий Голованов [Електронний ресурс] / Кеннет Уайт // Дружба народов. – 2009. – № 4. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2009/4/ke30.html>.
9. Уайт К. Странствующий дух. Эссе / пер. с англ. Гелены Гриневой [Електронний ресурс] / Кеннет Уайт // Новая юность. – 1997. – № 5–6. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/nov_yun/1997/5-6/white.html.
10. Шаблій О. До основ геопоетики (на основі текстів Тараса Шевченка) / Олег Шаблій // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип. 17 (2). – С. 10–17.
11. Шевченко Т. Образ «своєї території» як концептуальний засіб вираження авторського світобачення в есеїстиці Ю. Андруховича / Тетяна Шевченко // Проблеми сучасного літературознавства : Зб. наук. праць / Відп. ред. Є.М. Черноіваненко. – Одеса : Астропринт, 2011. – Вип. 15. – С. 273–289.
12. Dąbrowski M. Geopoetyka jako principium comparationis w badaniach kulturowych / Mieczysław Dąbrowski // Rocznik Komparatystyczny. – 2012 (3). – Szczecin : Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Szczecińskiego, 2012. – S. 9–28.
13. Geopoetiken. Geographische Entwürfe in den mittel- und osteuropäischen Literaturen. – Berlin: Kadmos, 2010. – 303 S.
14. Łukaszyk E. Terytorium a świat. Wyobrażeniowe konfiguracje przestrzeni w literaturze portugalskiej od schyłku średniowiecza do współczesności / Ewa Łukaszyk. – Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2003. – 290 s.
15. Tarnowska B. Geografia poetycka w powojennej twórczości Czesława Miłosza / Beata Tarnowska. – Olsztyn : Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1996. – 172 s.
16. White K. Wstęp do geopoetyki / przeł. K. Brakoniecki / White Kenneth // Gazeta literacka «Migotania przejaśnienia». – Nr. 4. (29). – 2010. – S. 18–19.

Анотація. У статті проаналізовано шляхи формування в сучасному літературознавстві терміна «геопоетика». Визначено час появи терміну, окреслено його різні трактування. З'ясовано важливі складові геопоетичних досліджень, їх напрями і різновиди.

Ключові слова: геопоетика, культурна географія, художня топографія, топографічний поворот, геокритика.

Summary. The article analyzes and summarizes the existing views on the term «geopoetics» and defines the prospects for the development of literary research carried out with the involvement of a new terminology apparatus. Here we are talking about the emergence and different approaches to the phenomenon of geopoetics: on the one hand a universal cultural project is meant, and on the other – its literary interpretation. It is noted that geopoetics as a literary concept refers to images of the geographical space in the work of an individual author, and also it studies local texts (or over texts) which are inherent to national culture as a result of the development of the geographical space and the conceptualization of images.

Geopoetics is a topographical turn in literary research (E. Rybitska). It determined the emergence of new branches or expansion of already known directions of literary research. Thematic spatiology (A. Lefevre) is manifested in the study of the topics of the house, garden, mountain, forest, desert,

etc. ; It is important that space is interpreted in different perspectives – gender, postcolonial, ethnic, and malological. Urban studies find out the peculiarities of the cultural situation in the ancient colonial metropolises, determine their different locations (ethnic, national, religious, sexual and cultural, etc.), observe that the city, a representative of the metropolis, becomes the place where a new space of cultural hybridization is formed; the process of destruction of the original opposition (Metropolis – colony) is accompanied by the emergence of a new one: the center – the suburbs. Ecocritical research is made using the traditional terminology arsenal, but particular attention is paid to the representation of nature in the literature. «Literary geography» is interpreted differently by modern literary studies: it may be a branch of science that studies the activity of literary life in a particular region (so-called literary ethnography); Analysis of the co-operation of the corpus of texts' which represent a particular geographical place with these places; Interest in hybrid spaces, heterotopy and borderline. Topographic mnemonic refers to the coverage of the topography as memory coding, as the plane on which events related to national and political identity are projected.

A separate direction is the problem of the relationship between space (place) and literature, as each writer is connected with one or another place by his birth, stay, address to the events that took place there (researchers suggest to analyze such relationships with the help of the term refraction, taken from optics: Literature in this case becomes a prism, which turns the commonplace into literary).

Key words: *geopoetics, cultural geography, art topography, topographic turning, geocriticism.*

Отримано: 16 серпня 2017 р.

УДК 82.091:821.161.2

С. А. Цікавий

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ В ЛІТЕРАТУРІ: ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКІ ТА НЕЙРОФІЗІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Художній простір є категорією поетики, що надзвичайно продуктивна для осмислення специфіки художнього. Водночас, як і багато інших понять терміносистеми літературознавства, він, враховуючи діапазон інтерпретацій, щоразу потребує уточнення й до-визначення. Зокрема, позірна простота поняття зумовлює постійну необхідність відмежування художнього простору від простору фізичного (емпіричного). Так, наприклад, Ю. Лотман у статті «Проблема художнього простору в прозі Гоголя», відзначає, що ото-тоження художнього простору з локальним віднесенням епізодів твору до реального ландшафту є особливістю «наївного читачького сприйняття». На думку дослідника, простір у художньому творі моделює не тільки топічні, але й інші зв'язки картини світу: часові, соціальні, етичні тощо [5, 413]. Дискурс культурної просторовості, зрештою, призводить до розширеного розуміння простору в літературознавстві, як це представлено, приміром, у монографії С. Зотова [4]. Ця традиція, очевидно, започаткована Г. Башляр, який стверджує, що простір, «яким оволоділа уява, не може залишатися індиферентним, вимірюваним й осмислюваним в категоріях геометрії» [1, 22–23]. Власне, у таких випадках слід констатувати не простір, а простори – у тому розумінні, у якому топос є водночас філософським і просторовим поняттям. Ж. Женетт іде ще далі, утверджуючи, що сучасна літературна свідомість виражає себе виключно в просторових категоріях, які є фігурами «par excellence, де мова стає простором, для того, щоб простір в ній, ставши мовою, говорив і писав про себе» [3, 132]. У парадигмі наратологічних студій відбулася крайня реалізація Лотманової тези про наївність ото-тоження реального та художнього простору: простір у літературному творі остаточно від'єднався від емпіричного, став самостійним об'єктом дослідження. Скажімо, Д. Герман веде мову про «світ історії» (англ. Storyworld) – глобальну ментальну модель ситуації і подій, про які розповідається в наративі. Ідеться, у кінцевому підсумку, про переміщення читача в просторово-часові координати світу, вираженого текстом, для чого вводиться принцип «мінімальної вихідної точки» (англ. «minimal departure») [10, 115]. Було сформовано теорію дейктичного зсуву (англ. «deictic shift theory»), одним із виявів якого є реорієнтація читача з «тут-і-тепер» у фіктивний текстовий світ [8, 46; 10, 116]. Ця проблема цікавила не тільки наратологів – лінгвістів та літературознавців, – але й розробників концепцій віртуальної реальності, які сформулювали «проблему книги». Її короткий зміст підсумував Ф. Бйокка: книга є низькодостовірним, не-зображальним медіа, яке має дуже мало сенсомоторних змінних ознак віртуальної реальності (розширення сенсорних даних, контроль сенсорів, можливість модифікувати довкілля), але дає при цьому відчуття присутності читачеві [6].